

Jarosz, Dariusz

Polski Październik '56 po czterdziestu latach

Dzieje Najnowsze 29/1, 212-215

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

siątych i dziewięćdziesiątych. Jakkolwiek ludzie nadal emigrują, to ich ruchliwość wynika raczej z czynników wypychających niż przyciągających, migracja jest już mniej korzystna i zanika przymus emigrowania także dla prestiżu. Większym prestiżem cieszą się obecnie przedsiębiorcy, lepiej zarabiający na miejscu, natomiast w mniejszym stopniu niż dawniej ton społeczności nadają reemigranci, których dewizowe zarobki są znacznie mniej atrakcyjne i często raczej ułatwiają przetrwanie okresu bezrobocia, niż pozwalają na luksusową konsumpcję.

Ze względu na dość spóźnioną porę dyskusja po ostatniej sesji była mniej ożywiona i ograniczała się głównie do pytań pod adresem referentów i udzielania przez nich informacji uzupełniających, mniej było z kolei uwag natury ogólniejszej, szukania pewnych prawidłowości czy analogii. Tego typu szersze czy też porządkujące spostrzeżenia zostały zresztą już wyrażone we wcześniejszych etapach dyskusji. Do ich kontynuowania przyczyni się być może, jak spodziewają się organizatorzy konferencji, wydanie zbioru przedstawionych referatów.

Małgorzata Nalewajko

Polski Październik '56 po czterdziestu latach

W dniach 21-22 X 1996 r. w gmachu Instytutu Historii PAN w Warszawie odbyła się sesja naukowa „Polska 1956 — próba nowego spojrzenia” zorganizowana przez Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii i Instytut Studiów Politycznych PAN. Zamierzeniem inicjatorów było przede wszystkim stworzenie możliwości prezentacji wyników najnowszych badań naukowych zarówno nad wydarzeniami 1956 r. w Polsce, jak i nad ich szerokim tłem międzynarodowym.

Obrady otworzył prof. Janusz Tazbir. W swym słowie wstępnym wskazał na rolę Października '56 w najnowszej historii PRL i konieczność wyjaśnienia wielu kluczowych kwestii związanych z jego przebiegiem, w tym szczególnie stanowiska Moskwy wobec tych wydarzeń.

Pierwszym referentem był dr Paweł Machcewicz. Na podstawie szerokiej kwerendy przeprowadzonej w archiwach i bibliotekach amerykańskich przedstawił stanowisko USA wobec polskiego Października. Stwierdził, że politykę administracji Eisenhowera wobec Polski i Europy Wschodniej w tym okresie cechowała niekonsekwencja i niespójność. O ile przed 1956 r. zasadniczy błąd Waszyngtonu polegał na niedocenieniu tendencji odśrodkowych w bloku radzieckim i przecenieniu jego spójności, o tyle później z polskim eksperymentem wiązano zbyt duże nadzieje, co znalazło wyraz w niemal bezwarunkowym poparciu ekipy Władysława Gomułki.

Następnym mówcą był mgr Krzysztof Ruchniewicz, który zanalizował ocenę sytuacji w Polsce przez rządy i społeczeństwa NRD i RFN. Oficjalne stanowisko Berlina wobec procesu demokratyzacji u sąsiadów zza Odry było nieprzychylnie. W NRD-owskich kołach rządowych pojawiły się nawet głosy podważające zasadność oddania Polsce dawnych ziem wschodnich Niemiec. W obawie o wpływ wydarzeń w PRL na sytuację w NRD stosowano politykę świadomej dezinformacji w radiu i prasie, czemu towarzyszyło wprowadzenie ograniczeń w dostępie do polskich gazet i czasopism. Mimo to społeczeństwo NRD żywo interesowało się wydarzeniami u swych wschodnich sąsiadów. Wiadomości na ten temat czerpano przede wszystkim z rozgłośni zachodnich. W kręgach intelektualistów, na uniwersytetach, przemiany w Polsce i na Węgrzech stały się odskocznią do dyskusji nad rzeczywistością polityczną NRD.

Zdecydowanie bardziej przychylnie do Października ustosunkowały się władze i społeczeństwo RFN. Trwałym skutkiem demokratyzacji nad Wisłą było ułatwienie przyjazdów z Niemiec Zachodnich do Polski i zaktywizowanie wzajemnej wymiany kulturalnej.

W kolejnym referacie prof. Marek Marian Drozdowski omówił stanowisko polskich ugrupowań emigracyjnych wobec procesów zachodzących w kraju. Wskazał na różnice opinii zarówno między partiami politycznymi, jak i szerszymi środowiskami opiniotwórczymi (paryska „Kultura”, londyńskie „Wiadomości”).

Pozostałe referaty w większości dotyczyły przemian zachodzących w 1956 r. w kraju.

Dr Antoni Dudek przedstawił wpływ stopniowej liberalizacji systemu politycznego na sytuację Kościoła katolickiego w Polsce. Jego zdaniem do 24 X 1956 r. całe kierownictwo PZPR akceptowało restrykcyjny kurs polityki wyznaniowej. Jej zmiany zostały wymuszone przez oddolną, spontaniczną presję społeczną, ale miały charakter taktyczny. Wydarzenia 1956 r. doprowadziły do powstania potężnego, katolickiego ruchu społecznego, którego trzon stanowiły nowe rady parafialne, komitety budowy kościołów oraz różnego rodzaju przykościelne organizacje religijne.

Prof. Henryk Słabek w referacie zatytułowanym *Wizerunek rewizjonizmu i rewizjonistów* skoncentrował się na omówieniu dwóch problemów: udziału paryskiej „Kultury” w kreowaniu „odwilży” i rewizjonizmu oraz początków sporu o sens rewizjonistycznych działań z przełomu lat pięćdziesiątych. Zdaniem autora, istnieją trzy historyczne obrazy rewizjonizmu i rewizjonistów, a poniekąd i Polski ostatnich kilkudziesięciu lat: 1. obraz kreowany na użytek niegdyś opozycji demokratycznej, którego twórcą pozostaje przede wszystkim Adam Michnik i jego „Gazeta Wyborcza”; 2. obraz — polityczny oręż dawnej opozycji niepodległościowej (dzisiaj ugrupowań prawicowych), wylansowany w *Traktacie o gnidach*, *Hańbie domowej* oraz na łamach „Gazety Polskiej”, „Tygodnika Solidarność” i krakowskiej „Arki”; 3. obraz najpełniej zaprezentowany przez Andrzeja Walickiego i Stefana Kisielewskiego — znany słabo, bo „oficjalnie nie dostrzegany”.

Referat prof. Kazimierza Kloca *Rady robotnicze kontra socjalizm rynkowy* zawierał nowatorską próbę wskazania na różnice dzielące oba te zjawiska, dotychczas traktowane jako wzajemnie zgodne, uzupełniające się. Referant uznał, iż działania i postulaty formułowane przez rady robotnicze nie były zgodne (a nawet były sprzeczne) z przyjętą przez większość nastawionych reformatorsko ekonomistów koncepcją socjalizmu rynkowego. Tym jego zdaniem można tłumaczyć ich milczenie w okresie likwidowania samodzielnych rad i wprowadzania Konferencji Samorządu Robotniczego.

Dr Dariusz Jarosz wskazał na obawy, nadzieje i zachowania wsi polskiej w 1956 r., w tym m.in. rolę przekazów potocznych (pogłoski i plotki), ruch rozwiązywania spółdzielni produkcyjnych i gromadzkich rad narodowych, odrodzenie chłopskiej inicjatywy społecznej (tworzenie kółek rolniczych, kół Związku Młodzieży Wiejskiej, ruch reformatorski w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym).

Dr Andrzej Małkiewicz omówił postawy robotników Wałbrzycha wobec wydarzeń październikowych. Podkreślił spontaniczny charakter wieców pracowniczych wówczas zwoływanych oraz rolę, jaką w procesie zmian w lokalnych strukturach władzy odgrywały manifestacje robotnicze. Referent opisał również mechanizmy manipulacji ruchem protestu społecznego i jego opanowywania przez PZPR i nowo powstałe organizacje młodzieżowe — Związek Młodzieży Robotniczej, a potem Związek Młodzieży Socjalistycznej.

Prof. Stanisław Ciesielski przedstawił przygotowany wspólnie z prof. Wojciechem Wrześcińskim referat *Październik 1956 r. na ziemiach zachodnich i północnych (zarys problematyki)*. Przedmiotem analizy były m.in. hasła i postulaty wysuwane na wiecach popierających Władę

sława Gomułkę. Żądano m.in. rewizji polityki wobec ziem zachodnich, wskazywano na fatalny stan miast, błędną politykę wobec mniejszości narodowych i ludności autochtonicznej (szczególnie na Opolszczyźnie). Autorzy referatu próbowali ustalić, w jakim stopniu owe wiece były spontaniczną reakcją na to, co działo się w Warszawie, a w jakim były sterowane przez różne ognia partii. Ich zdaniem, przebieg wydarzeń doprowadził do wysunięcia nowych przywódców środowiskowych, najczęściej związanych już jednak wcześniej z PZPR czy ruchem młodzieżowym.

Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce w 1956 r. była głównym zagadnieniem referatu wygłoszonego przez dr. Piotra Madajczyka. Przedstawił w nim wywołany liberalizacją polityczną rozwój inicjatyw społeczno-kulturalnych i szkolnictwa przeznaczonych dla grup narodowościowych. Jego zdaniem to Władysław Gomułka był tym przywódcą, który wyznaczył ściśle granice podmiotowości i zakresu działania towarzystw mniejszości narodowych, ich aktywności kulturalnej i oświatowej. Były to zmiany ograniczone, ale odegrały istotną rolę w utrzymaniu tożsamości narodowej mniejszości.

Za niezwykle interesujące należy uznać przedstawione przez prof. Barbarę Szacką ustalenia dotyczące funkcjonowania Października '56 w pamięci społecznej Polaków, poczynione na podstawie badań socjologicznych przeprowadzonych w latach: 1965, 1977, 1987, 1988 i 1996. Okazało się, że o ile Październik w kontekście dziejów Polski w 1965 r. zajmował w niej wprawdzie skromne, ale widoczne miejsce, o tyle później prawie zupełnie zniknął. Został zidentyfikowany jako część historii PRL i zaliczony do tych wątków przeszłości, które służyły legitymizacji socjalistycznego państwa. Wraz z powstawaniem w pamięci społecznej takiego obrazu dziejów, który podważał tę legitymizację, Październik był z niej eliminowany.

Zupełnie inne kwestie zostały poruszone w referacie prof. Marcina Kuli zatytułowanym *Kilka myśli pod rozważanie Koleżanek i Kolegów zmierzających do syntezy Polskiego Października*, odczytanym z powodu nieobecności autora przez dr. Pawła Machewicza. Prof. Kula wskazał w nim na kilka fundamentalnych problemów związanych z usytuowaniem wydarzeń 1956 r. w Polsce w kontekście bardzo szeroko pojętej historii powszechnej i dziejów ruchów społecznych. Postawione pytania i próby odpowiedzi na nie dotyczyły m.in. miejsca Października '56 w typologii ruchów rewolucyjnych, partycypacji w nim poszczególnych grup społecznych, obecności i charakteru mentalności rewolucyjnej, mechaniki procesu rewolucyjnego, jego współmotywowania przez narodowe i antyreżimowe wątki myślenia czy wreszcie bilansu wpływu komunizmu na polski proces narodotwórczy. Stawiając pytania i próbując na nie odpowiedzieć, prof. Kula odwołał się m.in. do znanych mu doświadczeń historycznych krajów Ameryki Łacińskiej.

Charakter podsumowujący dotychczasowe osiągnięcia badawcze na temat Polski w 1956 r. miał referat prof. Krystyny Kersten. Zawierał refleksje dotyczące usytuowania tego okresu w dziejach Polski po 1944 r. Jego autorka zastanawiała się, czy był to przełom, czy też kontynuacja dotychczasowego systemu sprawowania władzy. Jej zdaniem, nie ulega wątpliwości, że Październik '56 rozpoczyna etap postępującej dekompozycji władzy komunistycznej w Polsce.

Referaty wywołały dyskusję, w której uczestniczyło liczne grono profesjonalnych historyków i świadków wydarzeń. Wielu z nich wskazywało na brak bardziej szczegółowych badań na temat stanowiska władz radzieckich wobec wydarzeń w Polsce. Problem ten poruszył w ciekawej, popartej kwerendą źródłową wypowiedzi Krzysztof Persak z ISP PAN. Zarówno ten dyskutant, jak i inni (m.in. gen. Tadeusz Pióro, doc. Jerzy Poksiński) scharakteryzowali ruchy wojsk radzieckich w Polsce w październiku 1956 r. i rozważali problem przygotowań do ewentualnej interwencji radzieckiej w okresie VIII plenum KC PZPR.

W drugim dniu sesji zorganizowany został „okrągły stół” historyków i uczestników wydarzeń '56 roku. Jego obradom przewodniczył prof. Andrzej Paczkowski. Ze znacznie szerszego grona osób zaproszonych w obradach wzięli udział: Stefan Bratkowski, Andrzej Friszke, Karol Głogowski, Krystyna Kersten, Eligiusz Lasota, Władysław Matwin, Karol Modzelewski, Franciszek Ryszka, Zygmunt Skórzyński, Tomasz Szarota, Janusz Zabłocki. Dzięki relacjom „świadków historii” istniała możliwość uzyskania wielu interesujących informacji na temat przebiegu „polskiej rewolucji '56 roku” nie tylko w Warszawie, ale również w innych dużych miastach (Kraków i Łódź), a nawet na wsi (relacja Stefana Bratkowskiego na temat działań podejmowanych przez krakowskich studentów w celu rozwiązywania spółdzielni produkcyjnych).

Czy przebieg sesji spełnił oczekiwania organizatorów? Jak wskazywało wielu dyskutantów, poważnym jej mankamentem był brak referatu dotyczącego stosunków polsko-radzieckich w 1956 r. Niestety, mimo podejmowanych prób nie udało się znaleźć kompetentnego historyka, który korzystając ze znajomości archiwaliów radzieckich byłby w stanie i zgodził się go przygotować. Z przyczyn niezależnych od organizatorów nie doszło do wygłoszenia referatu prof. Andrzeja Werblana *Władysław Gomułka w Październiku i po Październiku '56 na tle podziałów w partii*. Prof. Werblan nie mógł być obecny na sesji, a jego tekst dotarł do organizatorów już po obradach.

Materiały sesji zostaną opublikowane w specjalnym wydawnictwie przygotowywanym przez Pracownię Dziejów Polski po 1945 r. IH PAN.

Dariusz Jarosz

Bydgoski Październik 1956 (Bydgoszcz, 6 XI 1996)

Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy przygotował na początku listopada 1996 r. sesję naukową poświęconą wydarzeniom rocznicowym związanym z Wydarzeniami Poznańskimi i Polskim Październikiem 1956 r. Obyła się ona w nowym, oddanym niedawno do użytku budynku Wydziału Humanistycznego bydgoskiej WSP, który stał się siedzibą Instytutu Historii, Instytutu Nauk Społecznych i Politologii oraz Katedry Administracji Publicznej.

Jednodniowa sesja była ściśle związana z tematyką regionalną. Otworzył ją i powitał zgromadzonych dyrektor Instytutu Historii bydgoskiej WSP, prof. W. Jastrzębski. Po uroczystym otwarciu przewodnictwo sesji przejął prof. dr hab. Janusz Rulka z tegoż Instytutu. W toku obrad zaprezentowano pięć referatów: prof. zw. dr hab. Ryszard Kozłowski z UMK w Toruniu przedstawił *Wydarzenia 1956 roku w Polsce*, mgr Włodzimierz Janowski z Archiwum Akt Nowych w Warszawie *Nastroje społeczne w województwie bydgoskim w 1956 roku*, prof. zw. dr hab. Włodzimierz Jastrzębski *Bydgoski Październik 1956 roku jako przejaw oporu społecznego przeciwko totalitarnej władzy*. Po przerwie mgr Stefan Pastuszewski z Bydgoszczy omówił *Rekonstrukcję wydarzeń ulicznych w Bydgoszczy z 18 XII 1956 roku*, a mgr Krzysztof Sidorkiewicz zajął się *Oceną śledztwa i procesu sądowego uczestników zajęć ulicznych w Bydgoszczy 18 XII 1956 roku*.

Najbardziej żywiłowo zagadnienie przedstawił prof. R. Kozłowski, za co otrzymał oklaski od uczestników sesji. Pomimo iż referat dotyczył wydarzeń o zasięgu ogólnopolskim, a nie tylko lokalnym, którym poświęcona była sesja, to jednak doskonale wprowadził słuchaczy w omawianą problematykę. Pozostali autorzy skupili się na wydarzeniach bydgoskich; ich